

Centrum dějin vědy Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v. v. i.
si Vás dovoluje pozvat k poslechu a nahlédnutí do
konferenčních příspěvků online konference

**ZA ROVNOCENNOST
EVROPSKÝCH PLEMEN...**

ČESKOSLOVENSKÁ ANTROPOLOGIE TVÁŘÍ V TVÁŘ RASISMU A NACISMU

STŘEDA 21. 10. 9:00- 15:30

ETNOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR V. V. I., NA FLORENCI 3, PRAHA 1

NOVÁ ENCYKLOPEDIJE PŘÍRODNÍCH VĚD
VYDÁVÁ DRUHÁ TŘÍDA ČESKÉ AKADEMIE

ROVNOCEENOST
EVROPSKÝCH PLEMEN
A CESTY K JEJICH UŠLECHŤOVÁNÍ

POŘÁDAL PROF. DR. KAREL WEIGNER

SEPSALI

Prof. Dr. A. Brožek, prof. Dr. Jiří Horák, prof. Dr. E. Chotěb,
doc. Dr. Jiří Malý, prof. Dr. J. Matiegka, prof. Dr. L. Niedeke,
prof. Dr. H. Pál, prof. Dr. V. Rážíčka, prof. Dr. K. Weigner

Vydáno podporou z fondu Dr. Aleše Hrdličky
a jeho manželky Marie

Schváleno v schůzi II. třídy Č. akademie věd a umění dne 2. března 1934

V PRAZE
NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ
1934

Konference se věnuje publikaci *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich ušlechťování*, vydané v řadě popularizačních příruček II. třídy České akademie věd a umění v Praze roku 1934.

Kniha bývá vnímána jako první evropský veřejný protest proti rasové ideologii ve vědecké práci, zejména nacistické rasové hygieně. Ústřední teze, zformulované zejména Jindřichem Matiegkou a propagované na mezinárodním fóru Tomášem Garrigue Masarykem, měly posléze stát i u kořenů Prohlášení o rase, schváleného UNESCO v roce 1950, mj. za účasti Clada Lévi-Strausse.

Konferenční jednání si klade za cíl tuto československou mezioborovou demonstrativní akci usilující o mezinárodní ohlas nejen připomenout, ale především zhodnotit její kořeny a ohlas a zasadit ústřední teze, argumentační strategie a hlavní aktéry do kontextu dobového antropologického a eugenického myšlení.

Konference se původně měla konat na půdě Etnologického ústavu AVČR v. v. i., Vzhledem k okolnostem spojeným s aktuální epidemiologickou situací jsme však nakonec zvolili formu volně přístupných online prezentací s podcasty. Abstrakty a odkazy na jednotlivé příspěvky k zhlédnutí a poslechu najdete níže v programu.

Věříme, že i v takto limitované formě Vás náš konferenční program zaujme – a budeme se těšit, že navazující diskusi budeme moci zorganizovat v širším kruhu.

Na jaro 2021 plánovaná panelová diskuse/workshop by pak měla vytvořit prostor pro kritické zhodnocení prezentovaných tezí. Výsledkem této diskuse by pak měla být kolektivní monografie.

DOVĚTEK AKTUALIZAČNÍ

V našich příspěvcích se samozřejmě v mnoha kontextech vyskytuje pojem „rasa“. S výjimkou dobových citátů, které zde podrobujeme rozboru, jde o analytický koncept, a jako takový ho zde s vědomím všech jeho limitů používáme – s odkazem na věcnou glosu německého kolegy:

„Wissenschaftliche Konzepte sind durch einen konkreten Entstehungskontext gekennzeichnet und keineswegs per se universell.“

Matthias MIDDELL, Kulturtransfer und Historische Komparatistik - Thesen zu ihrem Verhältnis. *Comparativ* 10 (2000), Heft 1, s. 9.

„Zásadní kontroverze“

Pokusy čelit nacistické rasové doktríně v oblasti přírodních věd: Československo, 1933–1938

MICHAL V. ŠIMŮNEK

Centrum dějin vědy Ústav pro soudobé dějiny AVČR v. v. i.

simunek@usd.cas.cz

<http://www.usd.cas.cz/zasadni-kontroverze-pokusy-celit-nacisticke-rasove-doktrine-v-oblasti-prirodnich-ved-ceskoslovensko-1933-1938/>

Abstrakt:

Nástup nacismu v Německu roku 1933 a oficiálně prosazovaná doktrína tzv. rasové politiky (*Rassenpolitik*), spočívající jak na starších teoriích o nerovnosti jednotlivých „ras“, tak na snaze využít nejnovější poznatky řady přírodovědeckých oborů (antropologie, genetika), vedly ve 2. polovině 30. let 20. století k mnoha odmítavým reakcím. Ty byly podmíněny zpravidla politickým či ideologickým zakotvením. Ačkoliv vztah vědy a ideologie patřil před vypuknutím druhé světové války v dobovém diskurzu v mnoha ohledech k hlavním dělícím liniím, nevzniklo mnoho promyšlených a cílených akcí s mezinárodním dopadem, které by byly s to čelit nacistickým argumentům. Pravděpodobně nejvíce ambiciózní plán předložil již záhy po nástupu nacistů k moci lékař a antropolog rakousko-židovského původu Ignaz Zollschan (1877–1948), který po roce 1918 žil a pracoval v Karlových Varech. Jako soukromá osoba bez akademické afiliace, nicméně disponující mnoha důležitými kontakty, se snažil v podstatě po celou druhou polovinu 30. let konstituovat široce založenou mezinárodní frontu, složenou z vědeckých autorit včetně např. A. Einsteina či F. Boase. Ta měla z pozic moderní vědy analyzovat nacistickou tzv. rasovou nauku (*Rassenlehre*), respektive difamovat její nevědeckou, rozumějme ideologickou podstatu. Součástí tohoto plánu byla také propagandistická a publikační činnost, přičemž jedním z mála realizovaných výstupů dodnes zůstává kniha *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich ušlechťování*, vydaná česky roku 1934 (později i německy a francouzsky) nákladem ČAVU. Fakt, že vyšla právě v Československu, nebyl nikterak náhodný, ale vycházel především z Zollschanových styků s T. G. Masarykem či jeho nástupcem E. Benešem. Ty mu také očividně otevíraly dveře i u mnoha českých akademiků, kteří se autorsky podíleli nejen na uvedené publikaci, ale později se rovněž angažovali ve Společnosti pro vědecký výzkum otázky ras se sídlem v Praze.

Aleš Hrdlička a globální kontext českého antropologického a eugenického myšlení

MARKÉTA KŘÍŽOVÁ

Středisko ibero-amerických studií - Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

krizova_ibero@seznam.cz

<http://www.usd.cas.cz/ales-hrdlicka-a-globalni-kontext-ceskeho-antropologickeho-a-eugenickeho-mysleni/>

Abstrakt:

Bezprostřední rozhled českých zájemců o rasu se omezoval na Evropu a intelektuální inspirace a soupeření především s německými teoretiky, To je konec konců jasně patrné i z publikace *Rovnocennost evropských plemen*. Zde je pohled na mimoevropskou problematiku jednoznačně marginalizující a explicitně nebo implicitně přezíravý. Nicméně i zde se objevují reflexe znalosti literatury na tuto problematiku odkazující (např. citace Franze Boase) a především – sponzorem publikace byl Aleš Hrdlička, jehož můžeme vnímat jako přímé a velmi silné propojení českého antropologického prostředí s mezinárodními špičkami v oboru. Spojení, které mimochodem fungovalo oboustranně, tedy nejen přenášením zahraničních inspirací do českého diskursu, ale také uplatňování českých zkušeností při debatách o obecných otázkách. Kapitola tedy bude mít za cíl jednak připomenout Hrdličkovu osobnost (jejíž reálný přínos k rozvoji vědeckého myšlení jak na mezinárodní úrovni, tak v českém prostředí bohužel dodnes zaniká pod nánosem panegyrických, zcela nekritických proklamací) a jeho roli ve vývoji české vědy o člověku, intelektuální, organizační i finanční. Zároveň se kapitola skrze Hrdličkovu osobnost pokusí ukázat, jakou roli reálně měla představa o národech zbytku světa v českém uvažování o rase. Základním pramenem zde jsou jak Hrdličkovy publikované texty, tak bohatý korpus nepublikovaných pramenů, především z archivu Smithsonian Institution ve Washingtonu (mimo jiné Hrdličkova korespondence s českými vědci, jako byl Jindřich Matiegka).

Rovnocennost evropských plemen a vědecké sítě ve střední Evropě: transnacionální perspektiva

VOJTĚCH POJAR

Department of History, Central European University, Budapest

Pojar_Vojtech@phd.ceu.edu

<http://www.usd.cas.cz/rovnocennost-evropskych-plemen-a-vedecke-site-ve-stredni-evrope-transnacionalni-perspektiva/>

Abstrakt:

Československo se v třicátých letech na krátko stalo významným střediskem kritiky nacistické rasové hygieny. Ke klíčovým textům patří *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich ušlechtování* z roku 1934. Předkládaná studie sleduje recepci tohoto textu v Jugoslávii, Rumunsku, Rakousku a Maďarsku. Opírá se při tom o teoretická východiska, která nabízejí transnacionální dějiny, kontextualistická škola dějin politických idejí, a tzv. biosociální obrat v sociologii. Studie ukazuje nejen různá čtení tohoto textu v různých kulturních a politických kontextech. Dokládá zároveň, že sociální aktéři v těchto kontextech nejednali v izolaci. Propojovaly je vědecké sítě, které vznikly zčásti již v posledních letech Rakouska-Uherska a přetrvaly hluboko do meziválečných let. Studie vede k zásadnímu závěru: analýza textů jako je *Rovnocennost* se nesmí omezovat na jediný kulturní kontext a konstruovat pro texty výlučně národní genealogii. Kritika rasismu jako proces i diskurs byly ve své podstatě transnacionální – a přistupovat k ní z jiné perspektivy znamená redukci významu.

Vztah k člověku i veškerenstvu: Karel Weigner a jeho ideová provázanost s Ernstem Haeckelem

LENKA OVČÁČKOVÁ

lenka.ovcackova@natur.cuni.cz

Katedra filosofie a dějin přírodních věd, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy

<http://www.usd.cas.cz/vztah-k-cloveku-i-veskerenstvu-karel-weigner-a-jeho-ideova-provazanost-s-ernstem-haeckelem/>

Abstrakt:

Vlivem darwinismu se ve 2. pol. 19. století prosazují v rámci antropologie teorie o původu lidské rasy, které obsahují odkazy jak na podobnosti, tak také na rozdíly mezi lidskými typy. V téže době se v německy mluvící oblasti postupně rozvíjí tzv. „Lebensreformbewegung“ (hnutí za reformu života), jemuž stojí u zrodu idea návratu k přírodě a přirozenosti, původnosti, tělesnosti či kosmické jednotě. Explicitní důraz je kladen nejen na spirituální vztahování se ke světu, ale zejména na výsostnost zdravého a silného těla či správný způsob života, s čímž do jisté míry souvisely také úvahy o zušlechtění lidského typu. V širěji chápaném období přelomu 19. a 20. století působily na české a německé vědecké půdě dvě osobnosti, které zanechaly na poli rozvíjení a reflexe rasových teorií či eugeniky nepřehlédnutelný otisk. Na první pohled by se mohlo zdát, že je ideové směřování zoologa Ernsta Haeckela (1834-1919) a anatoma Karla Weignera (1874-1937) naprosto protichůdné. Na druhou stranu nacházíme i přes generační posun mnohé podobnosti: oba byli lékaři, oba zastánci evoluční nauky, oba – ve vztahu k vědecké ilustraci – umělecky zaměřeni, oba byli členové zednářských lóží. Pozitivní recepce, ale také kritika darwinisticko-naturfilosoficky laděného monistického světónázoru Ernsta Haeckela, se u Weignera prolíná s prosazováním nového vztahu k tělu a tělesnosti, tedy všestranné péče o těla jednotlivců, které vytvoří základ zdravého a silného národa.

Ladislav Haškovec a jeho pojetí praktického uplatnění eugeniky

VĚRA DVOŘÁČKOVÁ

Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR v. v. i.

dvorackova@mua.cas.cz

<http://www.usd.cas.cz/ladislav-haskovec-a-jeho-pojeti-practickeho-uplatneni-eugeniky/>

Abstrakt:

Ladislav Haškovec byl český lékař a profesor neuropatologie, jenž patřil k průkopníkům tzv. sociálního lékařství u nás a v aplikaci eugenických, hygienických a psychotechnických myšlenek a přístupů ve společnosti byl neobyčejně agilní.

Stál za vznikem eugenické a sociální poradny a spoluzakládal Českou eugenickou společnost. Usiloval o zřízení sociální kliniky, hygienického muzea či lékařské sekce Slovanského ústavu zabývající se mj. lékařskou eugenikou Slovanstva. Podal návrh na zřízení Společnosti pro potírání chorob pohlavních a zasazoval se o zavedení povinných lékařských prohlídek před uzavřením sňatku.

Tento příspěvek si klade za cíl nazřít eugenické snahy pohledem jedné z předních postav českého lékařství, jež se značnou část života věnovala otázkám využití biologických a patologických znalostí pro zdárný budoucí vývoj společnosti, avšak zároveň nespouštěla ze zřetele skutečnost, že lze jen obtížně určit, kdy již lékařská věda nashromáždila množství poznatků dostatečných pro stanovení pevných zákonitostí patologické dědičnosti, z nichž by bylo možné vyvozovat jakékoli důsledky.

* Příspěvek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace RVO: 67985921

Ne/rovnocennost evropských plemen: Vojtěch Suk, rasová antropologie Rusínů a (koloniální) vládnutí v meziválečném Československu

FILIP HERZA

Etnologický ústav AV ČR v. v. i.

herza@eu.cas.cz

<http://www.usd.cas.cz/ne-rovnocennost-evropskych-plemen-vojtech-suk-rasova-antropologie-rusinu-a-kolonialni-vladnuti-v-mezivalecnem-ceskoslovensku/>

Abstrakt:

Ve svém příspěvku zasadím vznik antirasistického manifestu *Rovnocennost evropských plemen* (1934) do širšího kontextu československé rasové antropologie a jejích proměn v období 20.-30. let 20. století. Rasová teorie historicky představovala mimořádně bohaté pole vědění, propojující představy o lidských kolektivech s explicitním hodnocením jejich biologické zdatnosti a civilizační vyspělosti. Flexibilita a polyvalenčnost rasových teorií přitom umožňovala, aby se různorodé imaginace rasy propisovaly rovněž do historických projektů, které nejsme běžně zvyklí klasifikovat jako rasistické, či které bývají naopak považovány za ultimátně antirasistické. Komplexnost dobového antropologického vědění bych rád prozkoumal na příkladu rasových výzkumů Vojtěcha Suka na meziválečné Podkarpatské Rusi. Jak argumentuji, Sukův výzkum Rusínů vykazoval poměrně jasně koloniální rysy a v rozporu s deklarovaným vyzdvihováním rovnosti evropských plemen naopak umožňoval formulovat představu nerovnosti mezi jednotlivými etniky uvnitř samotného Československa. V příspěvku ukazuji, jak se v Sukově podání Rusíni stávali domácími "primitivy" (internal Others), vůči nimž byly uplatňovány různé civilizační/modernizační projekty. V závěru prezentace naznačuji, jak antropologie přispívala k československé "civilizační misi" a jak obecně souviselo antropologické vědění s utvářením určitých racionalit (koloniálního) vládnutí na Podkarpatské Rusi.

* Příspěvek vznikl s podporou na rozvoj výzkumné organizace RVO 68378076
- Etnologický ústav AV ČR.

Pestrá (re)produkce typů: Plickův krojovaný fotoportrét jako kánon zdokonalování a vylepšování „národní“ (re)prezentace

MARCELA SUCHOMELOVÁ

Centrum dějin vědy Ústav pro soudobé dějiny AVČR v.v.i.

suchomelova@usd.cas.cz

<http://www.usd.cas.cz/pestra-reprodukce-typu-plickuv-krojovany-fotoportret-jako-kanon-zdokonalovani-a-vylepsovani-narodni-reprezentace/>

Abstrakt:

Fotografie jako dokument, obrazová informace, artefakt, prostor interaktivních lidských procesů, antropologická (etnografická) pomůcka, kategorie či ikona již v prologu svého vývoje sehrála úlohu nástroje. Ovlivnila celkové vidění světa od 2. poloviny 19. století a výrazně zasahuje do prostředí vizuální kultury současného globálního světa. Západní „civilizovaný“, e. i. „bíle sladěný rasový svět“ i prostřednictvím tohoto fenoménu pro sebe objevoval, a podmaňoval – „osvojoval“, upravoval či napravoval.

Vizuální spektrum je do jisté míry více progresivním nástrojem, potažmo samo médium, než typografický obrat. Atraktivnost i kurióznost, ale i proces sebepoznávání a národní pospolitosti – to jsou faktory, pro které stoupá poptávka po obrazech ze všech (ne)civilizovaných koutů světa. Pro meziválečné Československo jsou to Slovensko a Podkarpatská Rus. Ve spojení antropologické sounáležitosti a v pestrém koloritu krojovaných snímků jsou Plickovy výtvarné fotografie především studovány s ohledem na polysémantický etnosociální fenomén lidového oděvu jako konstrukt novodobého regionalismu, etnické, lokální, kolektivní i osobní identity svých nositelů a v neposlední řadě i v nadhledu (re)prezentace národních, etnických až rasových ideologií.

Veřejná a masová poptávka po reálném a verifikovaném obraze dává fotografii několik možností. Jednou z nich je i její reprodukce či sama forma předlohy pro ilustrační zázemí v novinách či časopisech, anebo v populární meziválečné pohlednicové tvorbě. U Karla Plicky (1894–1987) jde v první řadě o jeho kooperaci s platformou Pestrého týdne či v souladu s jeho pracovním nasazením u Matice slovenské.

Duchovědný apendix: Niederle, Chotek, Horák a problém rasy ve vědách o kultuře

MILAN DUCHÁČEK

Centrum dějin vědy Ústav pro soudobé dějiny AVČR v. v. i.

duchacek@usd.cas.cz

<http://www.usd.cas.cz/duchovedny-apendix-niederle-chotek-horak-a-problem-rasy-ve-vedach-o-kulture/>

Abstrakt:

Cílem příspěvku je zodpovědět na otázku, jakou roli měly v primárně přírodovědně a medicínsky zaměřené publikaci hrát příspěvky archeologa Lubora Niederleho, etnologa Karla Chotka a literárního historika Jiřího Horáka. Stati umístěné v oddílu editorem Karlem Weignerem výmluvně označeném „apendix“ jsou svědectvím o podobách i limitech české (respektive československé) slavistiky na počátku třicátých let. Československá slavistika se tehdy již mohla ohlížet za bilančními syntentickými pracemi (Československá vlastivěda), jež odrážely dekádu demokraticky a liberálně orientované vědy zaštitěné ve Slovanském ústavu mj. prezidentem republiky. Zároveň byla nucena reagovat na měnící se geopolitickou situaci ČSR. Ve stejné době se však archeologie, „národopis“ i filologie potýkaly i se silícími nároky na metodologickou proměnu. To se zde odráží mj. na ohlasech slavistického dialogu s německými, ale též francouzskými a polskými antropology a etnology, zejména s Janem Czekanowským, jenž byl podobně jako Niederle a Chotek kdysi frekventantem přednášek a cvičení věhlasného antropologa Rudolfa Martina. Polemika s německou „rasovou hygienou“, vedená na stranách knihy o rovnocennosti evropských plemen, tak odráží kontury vývoje české antropologie a sociálně /či humanitně/ orientovaných věd o člověku de facto od konce osmdesátých let 19. století. Tehdy začal klíčit rozkol mezi liberální „školou“, reprezentovanou (do jeho smrti roku 1902) autoritou Rudolfa Virchowa a posléze v emigraci především osobností Franze Boase, a velkoněmecky orientovanou integrální „lidovědou“ (Volkskunde), navazující na tradice Wilhelma Heinricha Riehla a pokrývající oblast (dnešními termíny) fyzické i kulturní antropologie – ovšem s národní orientací, jak ji jmenovitě pro archeologii již roku 1912 deklaroval Gustaf Kossinna. V tomto smyslu odráží zde analyzovaný „apendix“ skutečně mezigenerační dialog. Tím spíš je překvapivé, že v překladové verzi publikace příspěvky z „apendixu“ nakonec chyběly.

**ZA ROVNOCEMNOST
EVROPSKÝCH PLEMEN...**

ČESKOSLOVENSKÁ ANTROPOLOGIE TVÁŘÍ V TVÁŘ RASISMU A NACISMU

Příspěvky z konference, prezentace a podcasty uvedené v tomto konferenčním programu (pokud není v prezentaci výslovně označeno jinak) jsou výstupem z výzkumného projektu Centra dějin vědy Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky v. v. i., GA 19-03474S *Evolucionalismus, nacionalismus a rasismus v české a slovenské vědě (1882-1948): dialog mezi sociálněvědními obory a biologií*, podpořeného Grantovou agenturou České republiky.

**Akademie věd
České republiky**

MILAN DUCHÁČEK – MICHAELA LENČEŠOVÁ (eds.)

©Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v. v. i.

Praha 2020

